NOVI PRILOZI O SLAVENSKIM NARODIMA U REVOLUCIJI 1848.-49.

Ulozi pojedinih slavenskih naroda u revoluciji 1848./9. posvećuje se ove jubilarne godine razumljiva pažnja u slavenskim zemljama. Od 1945. Institut za historiju Akad. nauka SSSR sustavno nastoji, da »na nov način postavi i obradi problem o sudjelovanju slavenskih naroda u revoluciji«. Poslije metodološki osobito značajnog priloga *I. Udaljcova* »K pitanju o revolucionarnom pokretu u Češkoj god. 1848.« u Voprosyma istorii 1947., br. 5, ovaj je časopis donio dosad još dva priloga: *U. Šustera* »Poznanjski ustanak god. 1848.« (br. 3) i *S. Nikitina* »Slavenski narodi u revoluciji god. 1848.« (br. 7). Šuster daje detaljan prikaz razvoja poljskog pokreta u poznanjskom vojvodstvu, izrađen na temeljitom poznavanju literature, S pravom zaključuje, da je ustanak Poljaka propao zbog nesposobnosti plemstva, da riješi seljačko pitanje i organizuje opći ustanak. »Poljsko je plemstvo i u ovoj epohi nastavilo da bude nosilac nacionalnih tradicija, ideala o uspostavi nezavisne Rzeczi Pospolite. No kad se borba za ostvarenje ovih ideala neminovno ispreplela s rješenjem agrarno-seljačkog pitanja, kako je to bilo 1848., šljahta se zaustavljala pred tim pitanjem, i strah pred socijalnim pokretom prisiljavao ju je da traži palijativna sredstva (u konkretnom slučaju »nacionalna reorganizacija« i samouprava Poznanja). To je prva karakteristična crta i slaba točka poznanjskog ustanka.

Drugi momenat, koji je bio uzrokom slabosti ustanka, jesu pogrešni politički zahtjevi poljske demokracije. Hipnotizirana mišlju o općepoljskom ustanku protiv Rusije, poljska je demokracija ocjenjivala poznanjski ustanak kao nešto nuzgredno u svojim planovima. Plemićki demokrati nisu isprva htjeli, a kasnije nisu mogli organizovati sveopći ustanak u Poznanju protiv Prusije.« (39)

Nikitin ne osniva svoj prikaz, koji bi trebao da ima načelno značenje — dosad je jedini ove vrste u sovjetskoj historiografiji — na iscrpnijem poznavanju literature, a još manje izvorne građe; ovu poznaje samo posredstvom nekih pisaca. Za Južne Slavene su to svega Wendel (Borba Jugoslovena za slobodu i ujedinjenje, njem. 1925.) i Bogdanov, (Nacionalno i socijalno u madžarskoj revoluciji 1848./9.). Opravdano je dakle redakcija popratila članak ovom bilješkom: »Priznajući veće značenje pitanjima, koja su potaknuta u članku S. Nikitina, a i nedovoljnu razrađenost njihovu u marksističkoj historiografiji, redakcija poziva znanstvene radnike, koji proučavaju povijest društvenih pokreta u slavenskih naroda god. 1848., da s rezultatima svoga rada istupe na stranama našeg časopisa.« (43) Samo najšira diskusija, koja se ne će ograničiti na sovjetske historičare, nego će pružiti prilike i historičarima ostalih slavenskih naroda, da iznesu rezultate svoga neposrednog dodira s izvornom građom i literaturom, može odrediti osnovne, načelne smjernice za proučavanje tako složenog pitanja, kao što je sudjelovanje slavenskih naroda u revoluciji 1848./9.

Nikitin je potpuno svijestan teškoća, koje se pri tom nameću. On s pravom ističe, da se rješenje može postići samo analizom ekonomsko-socijalnog razvoja u svakom narodu, uzimajući pri tom u obzir napose razlike između pojedinih njegovih područja. Međutim, ne može se reći, da je u primjeni ovog zahtjeva na konkretne slučajeve dao rješenje, koje može u svemu zadovoljiti. Njegovi podaci nisu uvijek točni, premda bi svaki od njih trebao ponešto pridonijeti cjelovitoj ocjeni. Tako Nikitin smatra značajnom komponentom u vojvođanskom društvu — sitno srpsko plemstvo. »Veći dio srpskih plemića u Vojvodini — kaže on — pripadao je nižim slojevima plemstva i punom je mjerom osjetio na sebi pritisak madžarske feudalne aristokracije, koja je imala prvenstvo...« (30) Svoj sud o značenju hrvatskog pokreta osniva na pretpostavci, da je hrvatsko plemstvo bilo »nosilac kapitalističkih odnosa i buržoasko-nacionalne ideologije« i da je kao takvo

još prije 1848. izrazilo nova nastojanja »izgradivši ilirski pokret sa njemu svojstvenom romantično-nacionalističkom ideologijom«. (31) Ne može se bez dubljeg proučavanja tvrditi, da je »razvoj socijalno-ekonomskih odnosa u takvim oblastima, kao što su Hrvatska Slovačka, Vojvodina, bio analogan karakteru njihova razvoja u Ugarskoj« (31), jer su se društveni odnosi, u vezi s nacionalnim, u svakoj od spomenutih zemalja u mnogom bitno razlikovali. Još uvijek ne raspolažemo s dovoljno pouzdanih podataka, da za slavenske narode *općenito* istaknemo kao jednu od *osnovnih* komponenata 1848. nastojanje njihove buržoazije, »da za sebe osigura »svoje rodno« tržište« (32). Da se ovom pretpostavkom, samom po sebi, ne može objasniti, zašto su se »pojedine nacionalne oblasti Austrije pokazale neprijateljske jedna prema drugoj« (32), Nikitin pokazuje i sam ocjenjujući pravilno »šovinistička nastojanja Madžara, da područje ugarske kraljevine pretvore u zemlju jednog jedinog naroda, s jednim jedinim gospodujućim jezikom« (32). Ne sumnjivo je točna konstatacija, da su zbog ovoga pritiska »socijalni motivi u tim ranim izražajima slavenske političke misli slabo zvučali, a ponegdje ih nije ni bilo. Nacionalni pritisak izdigao je u prvi red pitanja nacionalno-političke borbe. Tome je pogodovao vodeći položaj buržoaskih i plemićkih ideologa, koji su u to vrijeme davali ton razmatranju političkih pitanja.« (33) Ali Nikitin ne previđa ni to, da »prvu etapu« revolucionarnog razdoblja ne obilježavaju »nacionalne lozinke nego socijalno-ekonomski zahtjevi i želje za državnim preustrojstvom« (35), a da je do premoći konzervativnih i reakcionarnih elemenata u pojedinim pokretima došlo zbog pojačanog nacionalnog pritiska. »Pokušaji Srba, da se s Madžarima sporazume na osnovi zahtjeva, koje su izrazili u gradskim peticijama, pokazali su se bezuspješnima. Revolucionarna madžarska vlada, predstavljena L. Kossuthom, nije htjela Slavenima priznati ravnopravnost. Ona je Slavenima odricala pravo na politički opstanak, na samoupravu; ona je odbacivala samu pomisao, da se odrekne svojega gospodstva nad slavenskim zemljama.« (38) Prema tome, »opasnost za nacionalni opstanak, koja se pojavila pred Srbima, pokazala se u različitom stepenu i obliku opasnošću za sve Slavene.« (39) U aprilu-maju 1848. »svi su se slavenski narodi nalazili na putu otvorenog sukoba s ugnjetačima, svi su oni osjećali potrebu za sjedinjenjem svojih sila. Svi su tražili savez i oslonac.« (39) Ta ih je opasnost najzad otjerala u tabor reakcije, i njihova je uloga bila zbog toga objektivno kontrarevolucionarna (43), premda revolucija nije propala samo njihovom krivnjom. »Nemoć njemačkog proletarijata, kontrarevolucionarnost i izdaja njemačke buržoazije, slabost i plašljivost sitnograđanske demokracije doveli su revoluciju do poraza. Tome je pridonijela pobjeda reakcionara u slavenskom pokretu, koja ga je privela savezu s austrijskom reakcijom. Revoluciju je dotukla reakcionarna, nevoljnička carska Rusija.« (41).

Svi navedeni prilozi sovjetskih historičara rezultat su inicijative, koju je potkraj 1946. dao pokojni akademik V. I. Pičeta u Institutu slavjanovedenija Akad. nauka SSSR. Oni, kao i drugi dosad neobjelodanjeni prilozi ušli su u 2. knjigu Učenih zapisaka, koju je Institut već dao u štampu. Prema formulaciji I. Udaljcova u Voprosyma istorii 1948., br. 6, kolektiv Instituta došao je zasada do ovog zaključka: »Važniji se izvodi... sastoje u tome, da politički pokreti u slavenskim zemljama austrijske carevine god. 1848. ne znače samo provincijalan odjek evropske revolucije, nego su imali unutrašnje uzroke, koji su određivali sav tok historijskog razvoja ovih zemalja, prije svega ekonomskog. Pokreti u slavenskim zemljama imali su dvije osnovne etape: vodeća je uloga u prvoj pripadala demokratskim krugovima slavenske buržoazije, koji su pokretu privukli široke slojeve proletarijata i seljaštva. Poraz ovih demokratskih krugova u toku revolucije, zaoštrenje nacionalnih protivnosti među njemačkom i madžarskom buržoazijom s jedne, a slavenskim narodima s druge strane — doveli su u drugoj etapi pokreta do toga, da je vodstvo pokreta prešlo u ruke liberalne buržoazije, koja je istupila protiv revolucionarnog Beča

i Madžarske i pridonijela uspostavi apsolutizma u Austriji. Pokret u slavenskim zemljama nije u prvoj etapi bio protunjemački ili protumadžarski, kako su ga prikazivale njemačka i madžarska nacionalistička historiografija i štampa. Ali on nije bio ni jedinstven, »općenarodni« pokret s općenarodnim lozinkama, kako ga je crtala slavenska buržoaska historiografija. On je bio socijalni pokret, koji se uvodi u život s buržoasko-demokratskim lozinkama. U njemu je bilo momenata, koji su pridonijeli porastu revolucionarne situacije u carstvu, kao što je na pr. bio praški ustanak u junu god. 1848. Za razliku od jedinstvenog »slavenskog pokreta«, kakvim su ga nastojale prikazati i njemačka i slavenska historiografija, on je u zbilji bio suma pokretâ, mnoštvo političkih pravaca i struja, koje su se borile za svoje klasne interese.« (140—141) Budući da ovi pogledi nisu definitivni, Institut nastavlja s radom u tom pitanju.

Pitanjem udjela slavenskih naroda u revoluciji 1848./9. mnogo se bave i češki historičari. Od kraja 1947. Slavenski ustav i Slavenski odbor u Pragu priredili su dva ciklusa predavanja, u kojima su historičari nastojali da u cijelosti obuhvate problematiku. Među njima je sveuč. prof. Josef *Macůrek* obradio i temu: Godina 1848. i Južni Slaveni. Prema bilješci u Slovanskom Přehledu 34, 1948., str. 332, on je iz činjenice o razdrobljenosti južnoslavenskih zemalja i njihove međusobne zavađenosti »izvodio stalnu potrebu da se mijenja program, ustvrdio, da je Jelačićevo austrofilstvo bilo samo sredstvo, upozorio na značajan položaj puka u hrvatskom saboru i istakao, da su Južni Slaveni, premda je njihov položaj u poređenju s ostalim Slavenima bio mnogo teži, gradili svoju politiku na istim idealima humanosti i demokracije, narodnosti i Slavenstva kao i drugi slavenski narodi«.

Slovački historičar Karel *Golaň*, koji proučava slovački pokret 1848./9. i koji je s toga područja objelodanio dosada dva značajnija priloga: Revolučné pokolenie 1848. i 1849. (1926) i Slovenské povstanie roku 1848. v deníku A. T. Brlića (1935), raspravlja u praškom Slovanskom Přehledu (34, 1948., str. 293—299) o Slovačko-južnoslavenskim odnosima 1848. *(Slováci a slovanský juh roku 1848.)*. Golaň prikazuje najprije usku suradnju L. Štúra s Južnim Slavenima 1847. u Požunu, gdje je osnovana »Slovanská čitáreň«; Štúrovu agitaciju u proljeće 1848. omogućila je tek materijalna pomoć s juga. Ističe zatim značenje sastanka nekih Hrvata i Slovaka 7. IV. 1848. kod Kukuljevića u Beču, kojom je prilikom A. T. Brlić pokrenuo razgovor »o ulozi Slovaka, ako dođe do rata s Madžarima, i o strategiji rata«. Brlić nastoji da istog dana predobije i Jelačića za vojničku suradnju sa Slovacima, ali je ban smatrao stvar preuranjenom, »jer ćemo navodno sve svršiti bez rata, per pacta«. Brlić nije sustao nego je »vijećanje o slovačkim stvarima prenosio u daljnje krugove«. Ove su činjenice »pružale Slovacima idejnu polaznu točku za sastavljanje političkog programa u proljeće 1848., ali su ih uz to zatvarale u kolotečinu događaja na jugu s nužnošću, koja je bila u znatnoj opreci s raspoloživim političkim sredstvima« (295). Slovaci su došli na slavenski kongres u Pragu s idejom »ugarskog federalizma«, i premda je Štúr u toku rasprava odjednom istupio sa zahtjevom, da se premoć Madžara razbije, a Slovaci priključe »samostalnim slavenskim ujedinjenim općinama pod austrijskom državom«, oni su se vratili svome prvotnom gledištu. Sukob, koji je zbog toga izbio s južnoslavenskom sekcijom, utjecao je na njih u toj mjeri, da su se odlučili za oružani ustanak u slučaju madžarske nepopustljivosti. Njihova je suradnja dobila time najzad »obilježje prave aktivnosti.« Štúr i M. Hurban dolaze krajem juna u Zagreb, gdje hrvatski sabor na prijedlog Kukuljevića zaključuje, da među uvjete sporazuma s Madžarima unese i zahtjev, prema kojem bi Madžari trebali da štede slovačku narodnost, prekinu neprijateljski postupak prema njoj i oslobode sve političke sužnjeve. Taj se zaključak nije mogao provesti, jer je sabor odjednom odgodio vijećanja. Tada je pokret Slovaka dobio znatnu novčanu potporu i u Beogradu, gdje je Hurban boravio u početku augusta, i od strane prognanoga kneza Mihajla Obrenovića, koji

njihov ustanak nije samo pomogao »oružjem, nego ga je i financijski osigurao« (298). Jelačićev upad u Madžarsku početkom rujna 1848. »omogućio je doduše Slovacima oružan ustanak, ali je taj aktivizirao izvjesne političke elemente u slovačkom pokretu, koji su mu u znatnoj mjeri određivali novi pravac. Ukratko: Slovaci, koji se nimalo nisu oduševljavali praškim austroslavizmom, ulazili su u nj, htjeli ili ne htjeli, i na češka i na hrvatska vrata.« (299)

U jugoslavenskoj štampi nije se dosad posvetila dostojna pažnja različitim pitanjima, koja baš za nas postavlja stogodišnjica revolucije 1848./49. Poslije malog, ali dobrog prikaza »Revolucije 1848. u Parizu« od *D. Perovića* (u Književnim novinama), opširnije je o *Godini 1848 i njenom istoriskom značenju* pisao samo *A. Babić* (Pregled III, Sarajevo, str. 173—186). Poneke formulacije u tom članku ne odgovaraju konkretnim situacijama u razvoju revolucije, daju im jednoznačno i prejednostavno značenje. Nije, na pr., sitna buržoazija francuska »tražila utjehe i nade u teorijama malograđanskih socijalista, Luja Blanca«, nego je baš proletarijat, još nedovoljno klasno zreo, stavio na svoje zastave Blancovu lozinku o »organizaciji rada« i mirnom prerastanju kapitalizma u socijalizam; nisu junski dani u Parizu »probudili narodne snage« u Evropi nego, naprotiv, ojačali reakciju i konzervativne komponente unutar narodnih pokreta; nije »italijanska buržoazija pozvala u pomoć Luja Napoleona protiv vlastitog naroda« nego je to uradio papa, da sačuva sebi Rim, i francuska intervencija nije prelazila granice Papinske države; slavenski kongres u Pragu nije se gubio »u beskrajnim nerealnim i neodređenim raspravama o slovenstvu i njegovoj misiji u svijetu«, niti se evropska kontrarevolucija tek 1849. »bila pribrala od prvih teških udaraca« i t. d. Nije točan ni svaki podatak o prilikama u južnih Slavena 1848. (ne može se ulogu Stratimirovića naprosto izjednačiti s ulogom Jelačića i Rajačića i govoriti o nekoj »grupi patrijarha Rajačića i Đorđa Stratimirovića«, koje nije bilo, niti tvrditi, da je hrvatski sabor »vezao uz ime bana Jelačića« akt o oslobođenju kmetova, koji je ban objavio dugo prije sastanka sabora), ali je pisac s pravom istakao nepravilan odnos njemačke i madžarske buržoazije i plemstva prema nacionalnom pitanju. Točno je, da je »austrijska buržoazija onemogućila povezivanje nacionalnih pokreta austrijskih naroda i njihovo usmjeravanje protiv glavnog neprijatelja — habsburške dinastije« (183) i da je taktici dvora »išlo, kao i u slučaju Hrvata, na ruku nerazumijevanje krupne madžarske buržoazije i plemstva za osnovna nacionalna prava srpskog naroda na teritoriju madžarske države« (183).

U pogledu vodstva madžarske revolucije ovu je činjenicu ispravno ocijenio i poznati madžarski historičar Dominik *Kosáry* u članku *Godina 1848. u Madžarskoj* (Narodni list, Zagreb, 16. III. 1948). On kaže: »Mislimo da je nacionalizam opravdan samo u onoj mjeri ukoliko se zalaže za potpuno slobodan i nezavisan život svake nacije. Ako u tom svijetlu gledamo na neke nacionalističke težnje madžarske revolucije, vidjet ćemo da predstavljaju primjer kojeg ne treba slijediti. Do pravog smisla revolucije došli su Kossuth, Ladislav Teleki i drugi revolucionarni vođe tek nakon revolucije.«

Već je E. Kardelj u knjizi »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« (pod pseud. Sperans) konstatirao, da je »tek oklijevanje bečkog revolucionarnog centra dovelo do toga, da su latentne protivštine počele vrlo naglo izbijati i da su dovele do rascijepa austrijskih naroda u revolucionarne i reakcionarne«. To je polazna točka, s koje i *B. Ziherl* piše o *Jugoslovanskim narodima v letu 1848* (Nova Obzorja I, Maribor, 1—2). Njegov je prilog prvotno izašao u februarskom broju pariške revije »Europe«, ali je u slovenskom tekstu doživio neke promjene, zbog kojih se oba teksta ne mogu smatrati istovetnima. Ziherl utvrđuje osnovnu činjenicu, da se »zbog osobitosti historijskog razvoja revolucionarna inicijativa 1848. nalazila u rukama naroda, kojih su vodstveni elementi — liberalna buržoazija i niže plemstvo — jasno otkrivali svoje težnje, da s pobjedom revolucije zavladaju

nejednakopravnim jugoslavenskim narodima i da u posljednjoj konsekvenci zakoče njihov daljnji gospodarski i kulturni razvoj« (19). On nadalje utvrđuje, da su »vođe madžarske revolucije pokazali veliku netrpeljivost prema slavenskim narodima time, što su nastavljali madžarizaciju Hrvata i vojvođanskih Srba« (15), i da nepravilna politika njemačka i madžarska »nije samo zakočila revolucionarne energije seljaka, nego je utjecala i na to, da se razmjerno zaostali buržoaski elementi među Jugoslavenima definitivno opredijele za reakciju, za habsburšku monarhiju« (16). Ziherl ne previđa »duboko demokratski i napredni pokret« u južnih Slavena do revolucije (16), kao ni progresivne snage, koje su u njih izbile za vrijeme revolucije — od pokreta na selu do pojave »demokratske inteligencije« — premda bi poneka njegova tvrdnja mogla biti predmet diskusije (osobito ocjena Stratimirovićeva udjela u vojvođanskom pokretu, koji Ziherl smatra »prvom stepenicom carskog nacrta o razbijanju revolucionarne fronte posredstvom rascijepa seljaka i rascijepa slavenskih naroda«). (14) Svoj je konačan sud izrazio ovim riječima: »Općenita nerazvijenost južnoslavenskih naroda, nedostatak doista naprednih sila, koje bi mogle ujediniti revolucionarne energije seljačkih masa i povesti ih u borbu po boku drugih revolucionarnih sila Austrije; nedosljedna i kompromisna politika njemačke buržoazije, kao najrazvijenije društvene snage u Austriji, njezin strah pred proletarijatom, koji se je 1848. prvi put pojavio kao nova revolucionarna sila par excellence; šovinizam vodstvenih krugova njemačke i madžarske revolucije, koji nisu znali iskoristiti latentne revolucionarne energije potlačenih južnoslavenskih naroda, osobito južnoslavenskih seljaka, nego su između njih i sebe iskopali jaz — sve je to pridonijelo tome, da su reakcionarne klase slavenskih naroda u Austriji mogle ponuditi svoju pomoć austrijskoj reakciji. Reakcionarnim silama slavenskih naroda uspjelo je dočepati se vodstva slavenske politike u Austriji.« (18)

Poglavito na podlozi ovih Ziherlovih izvoda i analize I. I. Udaljcova napisao je Ljubo *Drndić* prilog: *Pokreti naroda Austrijske monarhije godine 1848. i njihovi međusobni odnosi* (Djelo I, Zagreb, str. 402—414). U članku ima netočnih pojedinosti, koje nisu beznačajne u rješavanju jednog pitanja, o kojem je već Tommaseo 10. XI. 1848. napisao, da »historija možda ne poznaje zamršenijeg.« Pisac, doduše, pravilno ocjenjuje stanovište vodstva njemačke i madžarske revolucije prema nacionalnom pitanju, ali ne uzima dovoljno u obzir pangermanske težnje austrijskih (osobito čeških) Nijemaca, koje bi u slučaju stvaranja Velike Njemačke značile nesumnjivo veću opasnost za opstanak nekih slavenskih naroda nego hegemonija Madžara. On s pravom ističe, da je njemačka buržoazija u cjelini pokazala »u nacionalnom pitanju... potpuno nerazumijevanje za opravdane zahtjeve potlačenih naroda« (407, bilj.), i da »kod dobrog dijela vođa madžarske revolucije nije... bilo potrebnog demokratizma u odnosu prema nemadžarskim, konkretno prema jugoslavenskim narodima, koji su se u tom periodu razvijali u pravcu odlučnijeg formiranja u nacije ističući svoje nacionalne zahtjeve i program. Neispravan stav u nacionalnom pitanju za tih odsudnih časova išao je u prilog reakcionarnim silama i olakšao njihovu akciju da kod tih naroda paralizira revolucionarne energije te ih uperi protiv Madžara i njihove borbe, a to je tada konkretno značilo i protiv revolucije u Evropi.« (408) Pri tom pisac ne ističe samo osnovnu činjenicu, da je »put razvoja revolucionarnog pokreta 1848. historijskom nužnošću vodio k formiranju nacionalne države« (411), nego i progresivnu ulogu »lijevih iliraca«, kojih zaslugom zahtijevanja narodne skupštine od 25. III. »u svojoj osnovi predstavljaju napredan građanski program« (410). Nesumnjivo je točna konstatacija, da se »inteligencija u Hrvatskoj..., uz izvjesnu dezorijentiranost i nedostatak odlučnosti u rješavanju nekih pitanja, ipak iskreno zalagala za demokratske reforme i radikalno rješenje kmetskih odnosa na selu« (405). Osim svojim nerazumijevanjem za nacionalna pitanja, koje je historija postavila buržoaskom revolucijom na dnevni red, nosioci revolucije u Nijemaca i Madžara paralizirali su revolucionarne snage vlastitih naroda svojim nepra-

vilnim odnosom prema glavnom savezniku u revoluciji — seljaštvu. Sve je to slabilo revoluciju u cijelosti, razbijalo njezine snage i utiralo konzervativnim elementima put do vlasti u svakom pojedinom narodu. Samo onda, ako se ne previdi ni jedna komponenta u tom složenom revolucionarnom zbivanju, može se najzad zaključiti, »da su pokreti jugoslavenskih naroda godine 1848., na čelu kojih su izbila izdajnička vodstva, pomagali kontrarevoluciju i bečki dvor u gušenju revolucionarnog pokreta u borbi za očuvanje apsolutističkog i feudalnog režima« (413).

O pogledima I. I. Udaljcova na češki revolucionarni pokret 1848./9. i njihovu značenju za ocjenu uloge slavenskih naroda u revoluciji uopće izvijestio je potpisani u prilogu *Novi pogledi na ulogu Slavena u revoluciji 1848./9.* (Hrvatsko Kolo I, 1). On je pri tom obratio pažnju na novije radove čeških povjesničara, osobito V. Čejchana, koji je »materijalističkom analizom češkog pokreta... u svim osnovnim zaključcima prethodio Udaljcovu« (139). Nadovezujući na rezultate njihova rada on je konstatirao, da je u pokretima slavenskih naroda »postojala, djelovala i borila se jedna ljevica, koja je nastojala da probleme svoga naroda obuhvati širokim vidicima opće-evropskog zbivanja, a u podlozi su gotovo svakog od njih bila i spontana, ali često neobično značajna gibanja u najširim slojevima, pretežno seljačkim, za što većom društvenom slobodom. Obje su ove progresivne struje, intelektualna i pučka, utjecale jedna na drugu i u različitoj su mjeri uspijevale, da se među sobom povežu. Međutim, da se pravilno ocijeni njihovo značenje kao i uloga konzervativnih i reakcionarnih elemenata u tim pokretima slavenskih naroda, potrebno je ove pokrete proučiti u njihovu razvoju. U naglim i čestim promjenama općenite revolucionarne situacije oni su mijenjali i svoju strukturu, socijalnu i političku. Konačnu će spoznaju i sud o njima omogućiti tek materijalistička analiza svake pojedine etape u tom razvoju. Ni u tom se pogledu ovi pokreti u suštini ne razlikuju od ma kojega drugog revolucionarnog pokreta u Srednjoj Evropi 1848./9.« (140)

O prilikama tih godina u pojedinim našim zemljama nema zasada cjelovitijeg prikaza. Samo Jagoš *Jovanović* posvetio je *Crnoj Gori u revolucionarnoj 1848. godini* kraći prilog (Istoriski zapisi I, 1—2). On uglavnom govori o djelatnosti vladike Petra II., služeći se ponajviše njegovim pismima, koja su objelodanjena u Spomenici Petra II. Petrovića-Njegoša (1926). Značajno pismo grofa Orlova vladici od 27. VI. 1849. (Ist. zapisi I, 5—6, str. 320—321) upućuje na to, da pitanje vladičina držanja u revoluciji zahtijeva još daljnje proučavanje.

Prilozi don Nika *Lukovića: Velika narodna skupština Bokelja 1848. godine* (Ist. zapisi I, 1—2) i *Stogodišnjica Narodnog ustanka u Grblju* (isto I, 5—6) ne prinose ništa novo upoznavanju spomenutih događaja. Premda pisac navodi, da se za njihovo pisanje koristio i arhivima bivših općina peraške i prčanjske, prepričao je zapravo samo rad P. Butorca, Boka Kotorska prema narodnom pokretu u revolucionarnoj godini 1848. (Rad J. A. 260, 1938); učinio je to na mnogo mjesta doslovno, s istim frazama i obratima riječi.

O seljačkom pitanju u Hrvatskoj onog vremena raspravlja R. *Bićanić* u prilogu: *Oslobođenje kmetova u Hrvatskoj 1848.* (Djelo I, str. 190—200). Članak sadržava nedovoljno povezane »dijelove većeg rada o hrvatskoj ekonomici godine 1848.« i tek se svojim posljednjim odjeljkom odnosi na temu izraženu u naslovu. Uza sve to ima u članku zanimljivih podataka, koji se dijelom osnivaju na arhivalnim studijama i posvjedočuju ispravnost osnovnog zaključka prof. Bićanića, da je »hrvatski feudalizam oko god. 1848. već truo, degeneriran i u propadanju. On ne može više razvijati proizvodne snage. Dakle, situacija je zrela za korenitu promjenu proizvodnih odnosa.« (198) Pisac pokazuje, uz ostalo, kako je duboko prije 1848. prodrla klasna diferencijacija na selu. Na osnovi objelodanjene tabele o broju kmetova i površinama kmetske zemlje pisac zaključuje, »da već ima u velikih kmetskih posjeda najamnih radnika, slugu i sluškinja, koji rade kod kmeta za plaću. Ima bogatih kmetova, koji imaju brojnu stoku, koji se bave trgovinom (naročito

svinjama), koji posuđuju novac na kamate i bave se lihvom i t. d. i spadaju već sasvim u tip kapitalističkih gazda, iako su još kmetovi. Takvih velikih kmetova, sa preko dva selišta zemlje (40 jutara oranice), ima najviše u zagrebačkoj županiji. Njih je po broju 4%, a imaju 11% sve zemlje. U varaždinskoj županiji i u Slavoniji ih gotovo i nema.« (196) Oslobođenje od kmetstva »donosi najviše koristi baš najimućnijim kmetovima. Siromašni seljaci, želiri i nadničari nemaju od toga oslobođenja mnogo koristi. Oni su izmijenili samo formu eksploatacije.« (198).

Lijep prikaz revolucionarnog razdoblja, sa svom njegovom složenom problematikom na jednom ograničenom, nacionalno izmiješanom prostoru daje F. *Baš* u članku: *Leto 1848. in Maribor* (Nova Obzorja I, 1—2). Na osnovi dobre analize klasnih odnosa obuhvaća on zbivanje onih dana ne samo u Mariboru nego i u slovenskom dijelu Štajerske (zajedno s Grazom, gdje se nalazilo središte svega zbivanja, i za Slovence i za Nijemce).

Jedan značajan detalj iz toga vremena obrađuje A. *Barac* u prilogu: *Slom Ljudevita Gaja* (zbornik Ostvarenja, Zagreb 1947, str. 227—241). Premda svoj sud nije »zasnivao na nekim novim i nepoznatim dokumentima« (228), pisac nastoji da Gaja obrani teških optužaba u vezi s aferom kneza Miloša. On kaže: »Iz spisa i referata o aferi s knezom Milošem ne da se razabrati ništa stvarno ni iz izjava glavnih ličnosti (Miloša i Gaja), ni iz izjave svjedoka, ni iz samih činjenica, koje su iznesene. No i ono što je sadržano u dokumentima, tako je puno proturječja i praznina, da je svaki siguran zaključak nemoguć.« (238) Uza sve to zaključuje na osnovi različitih pojedinosti (među ostalim Šulekovih riječi iz 1872., prema kojima je jedan ministarski savjetnik — ne kaže kada — rekao: »Mi moramo Gaja učiniti tako neškodljivim, da će se sami Hrvati na njega nabacivati blatom«), da je čitava stvar udešena zbog toga, da se Gaj ukloni iz političkog života i vodstvo hrvatskog pokreta osigura banu Jelačiću. »Aferom s knezom Milošem svrha je postignuta. Sve izjave u korist Gaja i protiv njega, optužbe i rješenja, hapšenja i puštanja na slobodu nisu više bili važni, kad mu je jednom skršen ugled. Na čelu Hrvatske ostao je sam Jelačić.« (241)

Ovo mišljenje pretpostavlja kao utvrđenu činjenicu izrazito protuaustrijsko stanovište Gaja 1848. ili bar nepovjerenje bečkih službenih krugova prema njemu u to vrijeme. Prof. Barac s pravom ističe, da Gaju pripada »lavlji dio« u razvoju narodnog preporoda, ali se Gajevo političko gledište jedva može objasniti nedovoljno određenom tvrdnjom, da je on »bio stvoren da vodi, i to odlučno, bez skretanja, prema ciljevima, koji ni njemu samome možda nisu uvijek bili potpuno jasni« (233). Prof. Barac smatra ovim ciljevima ilirsku i slavensku misao, »sliku velikoga južnoga slavenstva i cijeloga slavenstva, bez obzira na prošlost i granice« (234), ali Gajevi *politički* ciljevi nisu time postali nimalo određeniji i jasniji. Takvima ih ne može učiniti ni tvrdnja, da je Gaj bio »mnogo veći ilirski i slavenski fanatik nego prijatelj Austrije« (239), niti pretpostavka, da je na čelu narodnog pokreta mogao postati pogibeljan Beču, »ako se narodne težnje Hrvata usklade s težnjama Madžara i uzbuđenih Bečana« (240). Posljednja pretpostavka trebala bi najzad, prema mišljenju prof. Barca, objasniti skrivenu svrhu Miloševe afere.

Pitanje Gajeve ličnosti i njegova političkog gledišta nesumnjivo je vrlo složeno i nije do danas dobilo svoje rješenje. Pogotovu je gustom tamom prekrito Gajevo držanje za revolucije 1848. Potpisani je u prilogu *Poljska revolucionarna propaganda u Hrvatskoj prije stotinu godina* (Hrvatsko Kolo I/3, str. 542-545), na osnovi pisma L. Lenoira-Zwierkowskog 21. I. 1849. (koje je otisnuo u dodatku svojoj raspravi »L'hôtel Lambert et les Croates«, Annales de l'Institut français de Zagreb, № 20—23, str. 19) i nekih drugih podataka, skrenuo pažnju na Gajev pokušaj poslije afere s Milošem, da s novčanom pomoću kneza A. Czartoryskog obori Jelačića. Istakao je i tijesne veze, koje je Gaj već prije 1848. podržavao s beogradskim agentom Czartoryskoga, Zachom. Budući da je Czartoryski već potkraj 1847. smatrao preduvjetom poljske slobode rasap Austrije, a 1848./9. nastojao različitim sredstvima ujediniti narodne pokrete Madžara, Talijana, Srba i Hrvata u zajedničku revo-

lucionarnu frontu protiv bečke reakcije, spomenuti podaci o Gaju govorili bi u prilog mišljenju prof. Barca.

Međutim, oni nisu jedini, koji osvjetljuju Gajevo držanje za revolucije, a nisu ni dovoljni za neki općenitiji sud. Nesumnjiva je činjenica i to, da je Gaj već 1847. primao od bečke vlade stanovitu godišnju pripomoć; da je na glas o revoluciji u Beču »otputovao krišom« u Graz (16. III.), gdje je nadvojvodu Ivana uvjerio o potrebi, da se Jelačić imenuje banom, a zatim 20. III. bio primljen u bečkom dvoru; da se 24. III. vratio u Zagreb i neposredno poslije izvršenih priprema za narodnu skupštinu 25. III. izvijestio »prema dužnosti« nadvojvodu Ivana, »da se ovdašnje prilike pod mojim vodstvom razvijaju u interesu dinastije, države i našeg naroda tako povoljno, da se u smislu podijeljenih mi naloga možemo nadati najboljim rezultatima.« Opravdano je dakle zaključio Šišić još 1923. (Kako je Jelačić postao banom, Jug. Njiva VII/II, 178): »Ovo nam pismo tumači Gajevo držanje kroz sve istorijske dane marta, aprila i maja mjeseca; kakva su to »naređenja«, ne znamo, ali im se nije teško domisliti: Gaj naime nije u to doba stajao samo u odušević-ljenoj službi svoga naroda, nego je kod toga pomalo mislio i na sebe.« Nije doduše još uvijek objašnjen Gajev pokušaj, da uoči oružanog sukoba s Madžarima uspostavi osobno neku vezu s Peštom, ali politika, koju je započeo prvih dana revolucije, *dosljedno* je svršila s pregovorima o izdavanju »jednoga hrvatskog časopisa u vladinu interesu« i jednoglasnim pristankom ministarskog vijeća u Beču 29. V. 1849., da primi uvjete novčane prirode, koje je Gaj u tu svrhu postavio.

S obzirom na ispravnu ocjenu Gajeve uloge u pitanju Jelačićeva »izbora« za bana na skupštini 25. III., valja napomenuti, da slijed događaja, kako ga u tom pogledu daje prof. Barac, nije u skladu s gore navedenim rezultatima Šišićevim. Prof. Barac kaže, da je Gaj »dao« Jelačića izabrati banom »i odmah pohrlio u Beč, da poradi na njegovu imenovanju« (240). Gajev je postupak bio očito dvoličan: on najprije žuri u Graz i Beč i vraća se u Zagreb s pouzdanim znanjem o Jelačićevu imenovanju, koje je 23. III. i provedeno, i uza sve to stavlja na čelo »narodnih zahtijevanja« od 25. III. »jednodušan« izbor Jelačića za bana.

Problem Gajeve ličnosti ne postoji samo u historijskoj nauci; on je bio neobično mučan za čitavu generaciju njegovih suvremenika. Posvjedočuje to naročito članak, koji je pod naslovom »Krivi Mesije« izašao 29. VII. 1849. u radikalnom »Slavenskom Jugu«. Bio je to tvrd i nemilosrdan obračun nekadašnjih suboraca s negativnim osobinama u Gajevu karakteru, teška osuda njegove sebičnosti i nedosljednosti.

Jaroslav Šidak

ZGODOVINSKI ČASOPIS, I, LJUBLJANA 1947., 1—4.

Zgodovinsko (historijsko) društvo za Slovenijo«, osnovano 1947., postalo je pravni nasljednik »Muzejskog društva za Slovenijo«, pa je u izmijenjenim prilikama i na novim temeljima nadomjestilo svojim časopisom i poznati »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«, koji je izlazio od 1914. do 1945. Da se pri tom ne radi o nastavku jedne ukorijenjene tradicije nego ozbiljnom pokušaju, da se historijski rad u Slovenaca postavi u metodološkom pogledu na novu osnovku, posvjedočuje već uvodna riječ uredništva pod naslovom »Obračun in program«. Urednički odbor, u kojem se nalaze dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic i dr. Fran Zwitter, polazi s gledišta, da je slovenska historijska

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA I 1948 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIĐAK

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB